

Na de bevrijding van 's-Hertogenbosch in oktober 1944 was er door de blijvende oorlogsdreiging weinig reden tot uitbundigheid. Pas op 20 maart 1945, bij het bezoek van koningin Wilhelmina, gingen de Bosschenaren massaal de straat op (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Hist.-Top. Atlas, stamboeknr. 48.619).

's-HERTOGENBOSCH

1938 - 1953

Korte kroniek van oorlog, bevrijding en wederopbouw

Peter-Jan van der Heijden

September 1938 De gemeenteraad schenkt aandacht aan het 40-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina; het Bossche stadsbestuur onthult een door Lizzy Ansingh geschilderd portret van de vorstin.

Gedeeltelijke mobilisatie in ons land wegens de dreigende oorlog. De vredesmissie van de Engelse premier Chamberlain deze maand lijkt gelukt: er blijft vrede in West-Europa. De gemeenteraad bepaalt in haar vergadering van 11 oktober dat een inscriptie ingebeiteld moet worden in de voorgevel van het stadhuis, "Ter dankbare herinnering aan het grootsche vredeswerk". Deze maand wordt de Gemeentelijke Luchtbeschermingsdienst opgericht.

28 augustus 1939 Mobilisatie. Op 1 september vallen de Duitse legers Polen binnen; Nederland verklaart zich neutraal.

10 mei 1940 Duitsland valt ons land binnen. Daags daarop passeren teruggetrokken Nederlandse troepen 's-Hertogenbosch. 's Avonds komen vanaf de Graafseweg de eerste Duitsers naar de stad. Het St.-Jozefshuis wordt in brand geschoten. De Duitsers trekken zich - tijdelijk - terug uit de stad.

12 mei 1940 's-Hertogenbosch is een be-

zette stad. Drie dagen later capituleert ons land.

23-24 mei 1940 Per ongeluk wordt het Volderstraatje gebombardeerd door een Engelse bommenwerper. In het gezin Hurkens vallen zes doden te betreuren.

1 juni 1940 Koffie en thee gaan op de bon, vele andere producten zullen volgen. Distributie op schoenen ingesteld. Joden mogen geen functies bij de Luchtbeschermingsdienst meer uitoefenen. Langzamerhand zullen hen vele andere beperkingen opgelegd worden.

29 augustus 1941 In een plechtige raadszitting neemt burgemeester Van Lanschot afscheid van zijn stad. Hij heeft m.i.v. 10 september ontslag genomen. De gemeenteraad komt nu bijeen, omdat de gemeenteraden hun werkzaamheden op 1 september staken. De burgemeester neemt de taak van de gemeenteraad waar.

4 september 1941 De 50.000e Bossche-naar wordt geboren: Frans van den Bersseelaar.

31 oktober 1941 Voor het laatst verschijnen 'De Provinciale Noordbrabantsche en

Op 28 augustus 1939 werd tot mobilisatie besloten. De volgende dag gingen vele Bossche dienstplichtigen via het station naar het oproepadres. Het dagelijkse leven zou ingrijpend veranderen (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Hist.-Top. Atlas, stamboeknr. 14.340).

's-Hertogenbossche Courant' en 'Het Huisgezin'. De kranten fuseren tot de 'Noordbrabantsche Courant'.

'De Steekvlam' verschijnt als eerste ondergronds blaadje. Later komen ook 'De Brabanter' en 'De Zender'. Men zegt het abonnement op de officiële kranten op, en kan door middel van de illegale blaadjes op de hoogte blijven van de geldige bonnen voor de distributie.

20 december 1941 De nieuwe NSB-burgemeester, mr C.A.F.H.W.B. van den Clooster Baron Sloet tot Everloo, aanvaardt zijn ambt.

In de loop van 1941 en 1942 worden er geleidelijk maatregelen tegen de joodse

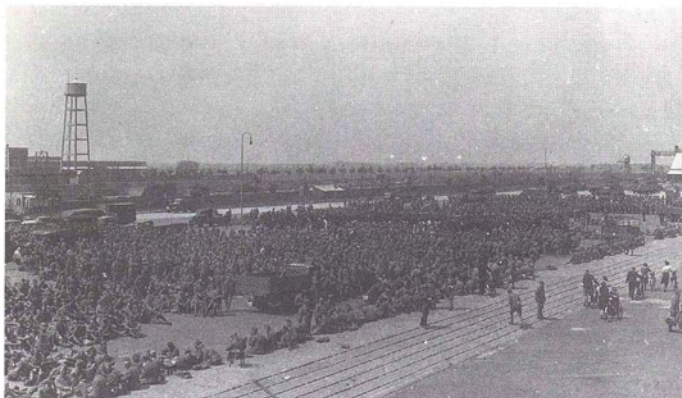
medeburgers genomen, over het algemeen 'ingevolge verordeningen van hogerehand':

febr 41 Alle personen die geheel of gedeeltelijk van joodse bloede zijn moeten zich melden op het stadhuis.

jan 42 Alle joodse kinderen uit heel Noord-Brabant moeten naar één school, in 's-Hertogenbosch. De stad kent een lagere school en een Joods Lyceum.

mei 42 De joden worden verplicht een gele ster te dragen. Begin van de deportaties.

januari 1942 Straten mogen niet meer genoemd worden naar levende leden van het Koningshuis. In 's-Hertogenbosch veranderen ondermeer van naam: Wilhelminabrug (in: Stationsbrug), Julianaplein (Prins Mauritsplein), Prins Bernardstraat (Maire Verheyenstraat), Wilhelminapark (Jheroen Boschpark). Een andere straatnaam die gewijzigd wordt is de Baden Powellstraat (Marie Koenenstraat).

Nederlandse krijgsgevangenen op de Veemarkt. Links de watertoren van de in aanbouw zijnde Michelinfabriek (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Hist.-Top. Atlas, stamboeknr. 14.402).

mei 1942 De Bossche bisschop mgr A.F.Diepen krijgt een coadjutor. Een klein jaar later, in maart 1943, overlijdt Diepen en wordt opgevolgd door mgr W.Mutsaerts.

januari 1943 De eerste gevangenen komen aan in het Kamp Vught, dat officieel Konzentrationslager Herzogenbusch heet.

1 juli 1943 Burgemeester Sloet wordt opgevolgd door mr M.P.A.Thomassen.

augustus 1943 De sportvelden aan de Parallelweg worden weer voor een periode van één jaar verhuurd aan '....de Voetbalvereniging "Wilhelmina", thans genaamd "de Kanaries"....'

6 juni 1944 D-day. Nu de geallieerden de aanval op Duitsland ingezet hebben, wordt een spoedige bevrijding verwacht.

8 augustus 1944 'De Kin', een beruchte wachtmeester bij de Nederlandse staatspolitie, die vele onderduikers opspoorde, wordt

door de ondergrondse doodgeschoten. Er volgen represaillemaatregelen. Kapelaan H. Koopmans van de St. Anthoniuskerk zou ook gearresteerd worden; op zijn vlucht wordt hij doodgeschoten.

5 september 1944

Uit angst voor de snel oprukkende geallieerde legers vluchten NSB-ers

en Duitsers naar het noorden of naar Duitsland. 'Dolle dinsdag'. Omdat de door de Duitsers in bezit genomen panden geplunderd worden, kennen Bosschenaren deze dag als 'cognac dinsdag'. Velen zijn die dag voor het eerst weer dronken...

8 september 1944 De Duitsers keren terug naar 's-Hertogenbosch. Iedereen moet de geplunderde goederen weer inleveren...

17 september 1944 's-Hertogenbosch ziet vele honderden vliegtuigen en zweefvliegtuigen laag overkomen: de geallieerden beginnen 'Operatie Market-Garden', waarbij zij d.m.v. luchtlandingen de belangrijke bruggen over de waterwegen richting Arnhem in handen proberen te krijgen. Negen dagen later blijkt dat het einddoel niet bereikt is. De geallieerde legers ten zuiden van Nijmegen bereiden een doorbraak naar het westen voor, naar 's-Hertogenbosch en verder, om zodoende ook de toegang tot Antwerpen in geallieerde handen te krijgen.

oktober 1944 In de loop van oktober komen er c. 1.200 evacuée's naar 's-Hertogenbosch. Zij zijn in hoofdzaak afkomstig uit het gebied ten oosten van de stad, ondermeer uit Berlicum. Dáár ergens bevinden

zich thans de geallieerde troepen en een aanval naar 's-Hertogenbosch wordt verwacht.

22-27 oktober 1944 De 53e Welsh Division zet de aanval op 's-Hertogenbosch in. Er wordt zwaar gevochten. Vele doden vallen hierbij te betreuren en veel huizen en andere gebouwen worden onherstelbaar beschadigd.

Circa 9.000 Bosschenaren zijn uit hun huis gevlucht; hetzij naar elders in de stad, hetzij naar het westen. Vele bewoners van Het Zand trekken naar Vlijmen of Engelen, in ieder geval de polder in.

Empel, Engelen en Bokhoven zullen later geheel geëvacueerd worden; de bewoners zullen pas in mei 1945 kunnen terugkeren. Op 27 oktober zijn de Duitsers uit de stad. Bevrijding!

Eind mei 1940 vertonen de eerste Duitse militairen zich ook op de Parade, waar zij duiven voeren (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Hist.-Top. Atlas, stamboeknr. 14.392).

4 december 1944 Pontificale uitvaartdienst in de Sint Jan voor alle gesneuvelden, gecelebreerd door mgr Mutsaerts. Ondermeer sprak de bisschop ervoor te waken voor wraak, 'er zijn feiten bekend, dat door Nederlandsche instanties houdingen aangenomen zijn tegenover N.S.B.-ers, Rijksduitschers en zelfs Religieusen, die de beste Gestapo-agenten niet zouden verbeterd hebben'.

midden december 1944 Er komt een voedselcommissie in 's-Hertogenbosch die alle levensmiddelen zou opslaan die het Rode Kruis ontving uit binnen- en buitenland. De stad wordt langzamerhand één groot pakhuis. Begin mei 1945 ligt er 3.000 ton levensmiddelen te wachten op de vrede. In tegenstelling tot het niet-bevrijde deel van ons land kent het zuiden geen 'hongerwinter'.

22 december 1944 Een VI stort neer op de Vliert: 19 doden onder de burgerij en een aantal onder de geallieerde militairen. In totaal zouden er tussen half december 1944 en maart 1945 bijna 2.000 VI's over de stad komen.

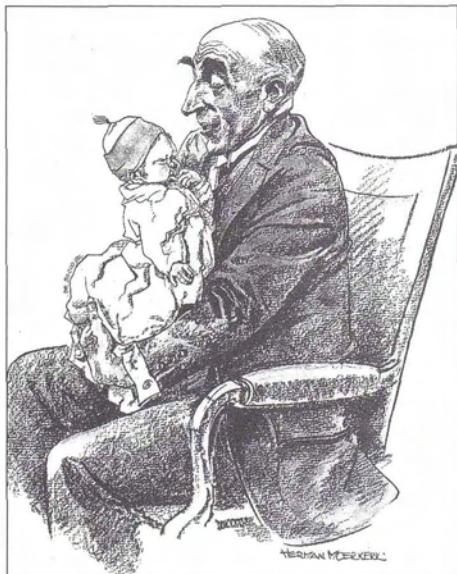
20 maart 1945 Koningin Wilhelmina bezoekt 's-Hertogenbosch. Heel de stad loopt uit om de vorstin te zien. 's Middags, als de gasten vertrokken zijn, komen er weer granaten op de Markt terecht...

5 mei 1945 De Duitse troepen in Nederland capituleren en Nederland is weer vrij. Start van actie 'Zuid helpt Noord' en HARK (Hulp Aktie Rode Kruis). Grote voedseltransporten rijden vanuit 's-Hertogenbosch naar het zojuist bevrijde gebied. Zonder officiële toestemming, want alle aanvragen waren door het Militair Gezag geweigerd. Venlo wordt reeds op 6 mei bereikt.

Het passeren van de grote rivieren wordt een probleem. Auto's naar Groningen en Leeuwarden moeten rijden via Duitsland. Vooral in het door de hongerwinter geteisterde gebied wordt de hulp zeer op prijs gesteld. De Nieuwe Amsterdammer van 12 mei: 'Majoor de Swart is een soort internationale Sinterklaas in khaki, die ons komt verrassen'.

mei-juni 1945 In 's-Hertogenbosch worden vele Nederlandse evacués uit het buitenland (krijgsgevangenen, politieke gevangenen, geëvacueerden, joden en arbeiders) tijdelijk ondergebracht. In totaal betrof het ongeveer 45.000 repatrianten. Daaronder waren 946 Bosschenaren: 780 mannen, 143 vrouwen en 23 kinderen.

Vlak voor het afscheid van burgemeester Van Lanschot op 10 september 1941 krijgt de stad haar 50.000e inwoner. Herman Moerkerk tekent de burgemeester met het junkske op schoot: 'Dè-me-dè op 't scheije van de mert nog gebeure mot, junkske ... dè za'k nooit vergete...!' (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Hist.-Top. Atlas).

Zuid helpt Noord. Bij de haven vertrokken in mei 1945 vrachtwagens van de eerste Rode Kruiscolonne naar het juist bevrijde Amsterdam met levensmiddelen (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Hist.-Top. Atlas, stamboeknr. 45.751)

mei 1947 In het stadhuis wordt op de Oranjegalerij een epitaf met schrijn ont-huld, gerealiseerd naar een idee van het Comité van Ouders en Familie van Gesneuvelde Bosschenaren.

oktober 1952 De bevrijders van onze stad, de 53e Welsh Division, onthullen aan de Aartshertogenlaan een monument ter nagedachtenis aan hun strijd bij het bevrijden van West-Europa.

1953 Het officiële Bossche monument voor de gevallen wordt opgericht aan de Hekellaan:

*Gedenk die tot der dood getrouw,
in 't zicht van tirannieke machten,
het vege lijf ten offer brachten
opdat de geest verwinnen zou.*

Missionarissen van Mill Hill
ST. JOSEPH-STUDIEHUIS
TONGENLOSE HOEFSTRAAT 173
TILBURG
TELEFOON 5526 - GIRO 35242

Vergadering
B. en W.
18 SEP. 1945
A. J. N. 34 A. Z.

*Van Kamp
officier*

Tilburg, 5/9 1945

Den WelEd. Gestr. Heer Mr. F. Loeff
wnd. Burgemeester
Den Bosch

WelEd. Gestr. Heer,

Heden ontmoette ik een Rotterdammer, die informeerde naar de dankbaarheid van de Boschse bevolking m.b.t. de giften uit Rotterdam. Ik vertelde hem, dat 's Hertogenbosch er natuurlijk erg mee ingenomen was en gaarne bereid was om Rotterdam van dienst te zijn. Zijn mening was, dat de Rotterdamse bevolking het erg op prijs zou stellen als de Kon. Harmonie 's Hertogenbosch weer eens naar Rotterdam zou gaan om daar de bevolking als bewijs van erkentelijkheid een concert of een muzikale wandeling aan te bieden. Naar zijn mening zou Rotterdam het korps feestelijk ontvangen en zou daarin werkelijk een bewijs van waardering zien. Het zij hierbij opgemerkt, dat andere getroffen steden reeds op een of andere manier hun erkentelijkheid hebben doen blijken. Mogelijk zou er in Rotterdam een Boschse Dag georganiseerd kunnen worden. We hebben toch B.V.V. Mannenkoor en de Koninklijke Harmonie. Een dergelijke wederzijdse belangstelling zou misschien de scherpe verhouding tussen Noord en Zuid wat verzachten. Ik meende goed te doen U, WelEd. Gestr. Heer, hiervan in kennis te stellen. Mogelijk zult U dit idee kunnen waarderen. U kunt zich aangaande de Koninklijke in verbinding stellen met den Heer J. Wierdsma, Huize Vreeburg te Rosmalen of met den Heer W. van Opstal Luybenstr. 21 te den Bosch.

Ik hoop, dat ik met dit schrijven U en de stad 's Hertogenbosch van dienst geweest ben. Het is nu voor uw stad weer eens een mooie gelegenheid om naar buiten op te treden en tevens een aansporing voor de bestaande verenigingen om weer met frisse moed aan te pakken.

U veel succes toewensend verblijf ik met de meeste hoogachting

Den Wel Eerw. Zeer Gel. Heer J. Wierdsma
St. Joseph Studiehuis
Tilburg

Document 1: 's-Hertogenbosch-Rotterdam

's-Hertogenbosch hielp hongerend Rotterdam. Er scheen sprake te zijn van een 'scherpe verhouding' tussen Noord en Zuid. Muziek overwint echter tegenstellingen (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, secretariearchief).